HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume: 13, Issue: 2, April 2021
www.historystudies.net

NİKOLA'NIN MİLLÎ DEVLET KURMA ÇALIŞMALARI VE KARADAĞ MÜFTÜLÜĞÜ (1878-1912)

Nikola's Efforts to Establish A National State and The Muftiate of Montenegro (1878-1912)

Doç. Dr. Abidin Temizer
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
abitem@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5708-3132

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 19.01.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 11.03.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1004

Atıf – Citation: Abidin Temizer, "Nikola'nın Millî Devlet Kurma Çalışmaları Ve Karadağ Müftülüğü (1878-1912)", *History Studies*, 13/2, Nisan 2021, s. 609– 625.

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

HISTORY STUDIES
Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi
International Journal of History
13/2, Nisan - April 2021
609-625
Araştırma Makalesi

NİKOLA'NIN MİLLÎ DEVLET KURMA ÇALIŞMALARI VE KARADAĞ MÜFTÜLÜĞÜ (1878-1912)

Nikola's Efforts to Establish A National State and The Muftiate of Montenegro (1878-1912)

Doç. Dr. Abidin TEMİZER

Öz

Osmanlı Devleti, bağımsızlıklarını kazanan Balkan ülkelerinde kalan Müslümanların hamisi sıfatıyla onların sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, ülkede kurduğu şehbenderlik, müftülük gibi kurumlarla gelişmeleri takip etmiştir. Bu kurumlardan bölge insanlarına en yakın olanı müftülükler olmuştur. Diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Karadağ'da da müftülük makamı açılmış ve bir müftü atanmıştır. Osmanlı Devleti'ne bu yetkiyi Berlin Antlaşmasının 27. maddesi vermekte idi. Karadağ'daki ilk müftülük merkezi Ülgün'de açılmıştır. Mustafa Hilmi Efendi'nin 1889'da müftü olmasıyla birlikte müftülük makamı Ülgün'den Podgorica'ya taşınmıştır. Ancak Karadağ'da açılan müftülük makamı Prens Nikola'nın kurmak istediği millî devlet modeline uygun değildi. Prens Nikola, Berlin Antlaşmasına aykırı davranamadığından müftülük makamının açılmasına müsaade etmek zorunda kalmıştı. Kendisine biat edecek birini müftü atamak suretiyle çıkış yolu arayan Prens Nikola, bu nedenle müftü olarak atanacak isim üzerinde Osmanlı Devleti ile sık sık anlaşmazlıklar yaşamıştır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Karadağ'da açtığı müftülük makamının, Nikola'nın kurmak istediği millî devlet modeli ile çatışması üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı günümüzde de devam eden sorunların tarihteki yerini ortaya koymak ve sorunların çözümüne katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Karadağ Müftülüğü, Karadağ Müslümanları, Podgorica Müftülüğü, Prens Nikola, Ülgün Müftülüğü

Abstract

The Ottoman Empire, as the protection of the Muslims who stayed in the Balkan countries that gained their independence, was closely interested in their problems and founded some institutions such as embassies, consulates and muftiates for this purpose. Among these institutions, the closest one to the local people was the Muftiate. Article 27 of the Treaty of Berlin gave this authority to the Ottoman Empire. The first muftiate center office in Montenegro was opened in Ulcinj. When Mustafa Hilmi Efendi became mufti in 1889, the muftiate office moved from Ulcinj to Podgorica. However, the muftiate wasn't suitable for the national state model that Prince Nikola wanted to establish. Prince Nikola had to allow the opening of the muftiate as he could not violate the Berlin Treaty. Prince Nikola, who sought a way out by appointing a mufti who would pay allegiance to him, therefore had frequent disputes with the Ottoman Empire regarding the person to be appointed as a mufti. In this study, the conflict between the muftiate opened by the Ottoman Empire in Montenegro and the national state model Nikola wanted to establish was discussed. The aim of the study is to reveal the historical origin of the ongoing problems and to contribute to the solution of the problems.

Keywords: Montenegrin Muslims, Muftiate of Montenegro, Muftiate of Podgorica, Muftiate of Ulcinj, Prince Nikola

Giriş

Karadağ, 1499 yılında Osmanlı topraklarına katılmış ve 1878 yılına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Karadağlılar, Osmanlı hâkimiyetini en başından itibaren kabullenmeyip sık sık isyan etmişlerdir.[1] Bundan dolayıdır ki Osmanlı Devleti, Karadağ'da tam bir hâkimiyet sağlayamamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Karadağ'ın o dönemki sınırlarında bir iskân siyaseti uygulayamamıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren, dönemin siyasî gelişmelerinin de etkisiyle Karadağlılar hem bağımsızlıkları için hem de Çetine (Cetinje) ve Grahovo çevresinden ibaret olan sınırlarını, Müslümanların yoğun yaşadığı Podgorica, Berane, Nikşiç (Nikšić) gibi şehirlere doğru genişletmek için mücadeleye başlamışlardır. Bu girişimleri, Karadağ'ın yenilgisi ile sonuçlanan 1852-1853 savaşına neden olmuştur.[2]

1852-1853 Savaşı'ndan sonra Karadağ tarihindeki önemli gelişmelerden biri yaşanmıştır. 11 Ağustos 1860'ta Karadağ Prensi II. Danilo Petrović Njegoš'un öldürülmesinden sonra yeğeni Nikola Petrović Njegoš 13 Ağustos'ta prens olarak tahta çıkmıştır. Karadağ'ın geleceğinde yaşanacak önemli değişikliklerin mimarı Prens Nikola, ülkesinin bağımsızlığa giden yolunu açan bir lider olmuştur. Nikola, Londra ve Paris'te eğitim görmüştür. Dolayısıyla tahta çıktığında liberal Fransız milliyetçilik modelinin etkisindedir. Bu etki, Nikola'nın bağımsızlık öncesinde Müslümanlara karşı tavrı üzerinde kendisini hissettirmiştir. Prens Nikola bağımsızlık öncesinde Balkanlar'ın, dinî bakımdan en hoşgörülü lideri olarak anılmaktaydı. Haziran 1876'da yayımladığı "*Hersek Halkına İlan*" başlıklı bildirisinde Müslümanlar için eşitlikten, adaletten, hoşgörüden ve can güvenliğinin teminatından bahsetmekteydi.[3] Nikola'nın bu çağrısı, her ne kadar hoşgörüsünün en önemli kanıtı olarak değerlendirilmiş[4] olsa da aşağıda örneklerini vereceğimiz gibi, bağımsızlık sonrasında Müslümanlara yönelik uygulanan asimilasyon politikası ve yaşanan katliamlar Nikola'nın söz konusu çağrısının sadece o günü ilgilendiren ve samimi olmayan bir çağrı olarak görülmelidir.

Prens Nikola'nın ılımlı söylem ve davranışları, Karadağ'ın bağımsızlığı sonrasında değişmiştir. Karadağ 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşmasıyla bağımsız olmuştur.[5] 1852-1853 Savaşı öncesinde hedeflediği toprakları, hatta daha fazlasını [Podgorica, Berane, Nikşik, İşpoz (Spuž), Peklin, Žabljak, Kolaşin, Tuzi, Ülgün, Bar] sınırlarına katmıştır. Başka bir ifade ile ülkenin yüzölçümü 4.400 km^2'den 9.475 km^2'ye genişlemiştir.[6] Karadağ'ın sınırlarına dâhil olan bu şehirlerde Müslüman nüfusu yoğunluktaydı. Dolayısıyla bundan sonraki süreçte Karadağ'da yaşayan Müslümanların sorunları Osmanlı-Karadağ ilişkilerinin seyrini belirleyen bir konu olmuştur. Osmanlı Devleti, Karadağ sınırlarında kalan Müslümanların dinî sorunlarını Karadağ Müftülüğü ve ülkedeki sefir ve şehbenderleri aracılığıyla takip etmiş ve çözmeye çalışmıştır. Halka daha yakın olması bakımından müftülük makamı önemliydi. Bu nedenle müftünün kim olduğu, Osmanlı Devleti'nin politikalarına uygun hareket edip etmeyeceği hassas bir konu idi. Doğal olarak Nikola da, kendi politikalarına uygun hareket edecek bir müftü ile çalışmak

[1] Karadağlıların Osmanlı hâkimiyetine karşı mücadeleleri için bk. Ali Gökçen Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878),* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2012.
[2] Zafer Gölen, "1852–53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları", *History Studies*, C. 1, S. 1, 2009, s. 214-229.
[3] Nikola'nın "Hersek Halkına İlan" başlıklı bildirisi için bk. Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri,* Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 361-362.
[4] Šerbo Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani Crne Gore İzmedu Prošlosti i Sadašnjosti,* Almanah, Podgorica 2010, s. 32.
[5] Karadağ'ın bağımsızlık süreci için bk. Vahit Cemil Urhan, *Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması (1851-1878),* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2015.
[6] Michael Palairet, *Balkan Ekonomileri, 1800–1914, Kalkınmasız Evrim*, Çeviren: Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 242.

istemekteydi. Bu nedenle iki ülke arasında gündemde olan konulardan birisi Karadağ'daki müftülük makamı ve atanan müftüler meselesi idi. Bu çalışmada, Berlin Antlaşması kapsamında Karadağ'da açılan başmüftülük makamı ile Nikola'nın inşa etmek istediği millî devlet modelinin çatışması ele alınmıştır. Çalışma 1912 yılı ile sınırlandırılmış olup, Balkan Savaşları neticesinde Karadağ sınırlarına dâhil edilen yerler ve yaşanan gelişmeler çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

1. Karadağ Müslümanlarının İbadet ve Eğitim Sorunları

Bağımsızlık sonrasında "kendini bir anda Karadağ'da bulan"[7] Müslümanların sorunları Berlin Antlaşması kapsamında değerlendirilmelidir. Özellikle Osmanlı Devleti, yaşanan sorunların çözümünde sürekli Berlin Antlaşmasına atıfta bulunmuştur. Berlin Antlaşmasında doğrudan Müslümanların inançlarını ve vakıf mallarını ilgilendiren iki madde bulunmaktadır. Bunlardan birisi antlaşmanın 27. maddesi idi. Bu maddede Karadağ'da bulunan farklı din ve mezhebe mensup kişilerin, dolayısıyla Müslümanların ibadetlerini özgürce yerine getirebilecekleri ve dinî cemaatlerini oluşturabilecekleri şu şekilde ifade edilmekteydi:[8]

> *Karadağ'da ihtilâf-ı din ve mezheb hiç kimse için hukuk-ı mülkiye ve politikiyede istifadede ve hidmet-i umûmiye ve me'mûriyet ve şerefe nâiliyette veya her nerede olur ise olsun hiref ve sınâi-i muhtelifenin icrâsında nâ-ehil tutulmaklığa ve mahrûm edilmekliğe sebeb add olunmayacaktır. Karadağ'da yerliler ve ecnebilere serbestî ve icra-i âyin ve mezheb temîn olunarak gerek cemaat-ı muhtelifenin silsile-i merâtib üzere tertibinde ve gerek rüesâ-yı ruhâniyeleriyle olan münâsebatında bir gûna ika-i mevâni' olunmayacaktır.*

Görüldüğü üzere 27. maddede Karadağ'daki farklı din ve mezhebe mensup insanların cemaat örgütlenmelerine ve dinî liderleri ile münasebetlerine engel olunmayacağı ifade edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Katolik Arnavutlar ile Hırvatlar Papa'ya bağlı iken, Müslümanlar İslam Halifesine yani Sultan II. Abdülhamid'e bağlıydılar. Karadağ sınırlarında kalan Müslümanlar, Berlin Antlaşmasından sonra, 1884'te Sultan II. Abdülhamid'e bağlılıklarını ilan ederek dinî liderlerini seçmişlerdir.[9]

Berlin Antlaşmasının Müslümanları ilgilendiren bir diğer hükmü ise 30. maddesi idi. Bu maddede Müslümanların terk ettikleri malları ile vakıf malları konu edinilmişti.[10]

> *İslâm ve sâireden Karadağ'a ilhak olunan arazi dâhilinde emlâkı bulunup da emâret haricinde temekkün etmek isteyenler emlâklarını iltizâma vererek veya diğerleri marifetiyle idâre ettirerek muhafaza edebileceklerdir. Kimsenin emlâki nizâmen menfaa-i umûmiye zımnında olmadıkça ve bahası evvelce te'diye edilmedikçe alınamayacaktır.*
>
> *Osmanlı ve Karadağlı âzâdan mürekkeb bir komisyon emlâk-ı mîrîye ve mevkûfenin Bâbıâli hesabına olarak sûret-i ferâğ ve isti'mâline dair işleri ve onlarda efrâd-ı ahâlinin ilişiği bulunur ise bu misüllü meseleler üç sene zarfında tesviye edilecektir.*

Burada göçmenlere mülkleri ile ilgili iki seçenek sunulmuştur. Birincisi mülklerinin Karadağ hükümetince satın alınıp bedellerinin kendilerine ödenmesidir. Diğeri ise mülklerini iltizama

[7] Behlul Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2017, s. 33.
[8] *Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1298 (h.), s. 261. Diğer Balkan devletlerindeki Müslüman cemaatlerinin oluşumu için bk. Ayşe Zişan Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)", *OTAM*, 33/Bahar 2013, s. 64-88.
[9] Özcan, *age.*, s. 236; Zvezdan Folić, *Istorija Muslimana Crne Gore 1455 – 1918* Knjiga I, Ivpe, Podgorica 2013, s. 263.
[10] *Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesi*, s. 263-264.

vererek kirasını almalarıdır. Devlete ait emlak ile vakıf mallarının da Osmanlı Devleti'ne iadesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu gibi meselelerin üç yıl içinde çözüme kavuşturulması gerektiği de ifade edilmiştir. Şahıs malları ile vakıf mallarının iadesi Berlin Antlaşması gereğincedir. Ancak bunun geçmişten gelen ve uluslararası hukukta yeri olan bir usul olduğunu belirtmek gerekir.[11] Bu açık maddeye rağmen Karadağ Hükûmeti her iki yöntemle de Müslümanların mülklerinin bedelini tam olarak ödememiştir.[12]

Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşmasının 27. ve 30. maddelerinden istifade ederek Karadağ'daki Müslümanların dinî konulardaki sorunları ile ilgilenmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde bu işler müftülük makamı aracılığıyla yapılmaktaydı. Şer'î ve hukukî meselelere ait dinî hükümlere uyarak karar veren müftülük[13] makamının başında müftü bulunmaktaydı. Müftüye aynı zamanda Şeyhülislam da denilmekte idi.[14] Diğer İslam devletlerinde de görülen şeyhülislamlık makamı Osmanlı Devleti döneminde resmilik kazanmış, dinî ve idari bir örgütlenmeye gidilmiştir.[15] Bu kapsamda XVII. yüzyıldan itibaren şeyhülislâmlık, müftülerinin tayinlerinden, azillerinden, fetva teşkilâtının bütün işlerinden sorumlu olmuştur. Şeyhülislâm, daha önce Osmanlı hâkimiyetinde olup, bağımsızlıklarını kazanan Balkan devletlerindeki Müslümanların -Berlin Antlaşması dolayısıyla- hamisi olduğundan, buralardaki müftülük makamlarına başmüftü atamış ve bütün

[11] Bu konu insan hakları kapsamında ele alınmıştır. İlk uygulama 13 Nisan 1598 tarihinde Fransa Kralı IV. Henry tarafından ilan edilen *Nantes Buyruğu* (Édit de Nantes) ile başlatılmıştır. Bu buyruldu ile *Huguenotlara* genel af ilan edilmiş ve vatandaşlık hakları iade edilmiştir. Bir sonraki adım, 1648 Vestfalya Antlaşması ile atılmıştır. Sürgün edilenlerin mal edinme hakkı bu antlaşma ile verilmiştir. Azınlık ve yurttaşlık hakları ile ilgili en önemli adım 1815 *Viyana Kongresi'*nde atılmıştır. Bu kongreden sona imzalanan uluslararası antlaşmalarda azınlık hakları önemli bir yer tutmuştur. *Berlin Antlaşması* da bunun en somut örneğidir. Berlin Antlaşmasının 27. ve 30. maddeleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. Mehmet Fatih Sansar, *Bağımsızlıktan Balkan Savaşlarına Osmanlı - Romanya İlişkileri*, (Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir 2020, s. 109-110.

[12] Bu konuda detaylı bilgi için bk. Zübeyde Güneş Yağcı, "Berlin Antlaşması'ndan Sonra Müslümanların Karadağ'da Kalan Arazileri Meselesi", *Belleten*, C. LXXX, S. 287, s. 189-191.

[13] Osmanlı Devleti'nde ve diğer İslam devletlerinde *müftülük* makamı farklı isimlerle anılmıştır. Meşîhât, Şeyhü'l-İslâmlık, bâb-ı fetvâ ve fetvahâne Osmanlı Devleti'nde kullanılan tabirlerdir. (Bk. Ferhat Koca, "Fetvahâne", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 12, İstanbul 1995, s. 9.).

Osmanlı Devleti'nde müftünün görev ve vasıfları dönemine göre değişiklik arz etmektedir. Kuruluş döneminde iftâ, kadılık ve müderrislik görevi bir tek kişide toplanırken, İstanbul'un fethinden sonra iftâ, kadılık ve müderrislik görevi farklı kişilere bölüşülmüştür. Müftüler iftâ teşkilatından sorumlu olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde müftüler, "Merkez Müftüsü" ve "Kenar Müftüleri (Şehir Müftüleri)" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Merkez müftüsüne "Şeyhülislam" denilmiştir ve ilmiye sınıfının başı olmuştur. Kenar müftüleri ise şeyhülislam adına, sancak ve kazalarda fetva işlerini yürütmek için görevlendirilen kişilerdir (Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 94). Ancak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden çıkan topraklarda (Kırım, Kafkas, Balkanlar, Kıbrıs) kalan Müslümanların dinî hizmetlerini yürütmek ve aynı zamanda halifenin dinî ve siyasi nüfuzunu devam ettirmek için şeyhülislam tarafından bir başmüftü atanmıştır (İlhami Yurdakul, "Kudüs Mezhep Müftüleri, Naibleri ve Kadıları", *Osmanlı Döneminde Kudüs'te İlmi Hayat ve Eğitim Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Editörler: Zekeriya Kurşun ve Ahmet Usta, Bağcılar Belediyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul 2019, s. 150-151).

Ali Aksu, başmüftülük tabirinin ilk defa Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması sonrasında bölgede kalan Müslümanların dinî ve sosyal kurumları ile ilgili 1909 yılında İstanbul'da imzalanan bir protokolde geçtiğini yazmaktadır. İlk defa Sofya'da açılan başmüftülük makamının Romanya'da da açıldığını söylemektedir. (Ali Aksu, "Romanya Türklerinde Osmanlı Mirası Olarak Müftülük Kurumu", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri, Bükreş Romanya/ 1-5 Kasım 2006,* İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul 2011, s. 70). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Balkanlar'a, dolayısıyla Karadağ'a atanan müftülerin görev, statü ve yetkileri, Osmanlı sınırları içinde görev yapan müftülerin görev, statü ve yetkilerinden farklıdır.

[14] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954, s. 173.

[15] İsmail Katgı, *Maktûl Şeyhülislamlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 36. Şeyhülislamlık makamının kuruluş tarihi, kuruluş sebebi ve vazifeleri için ayrıca bk. Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık,* Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s. 37-48, 219-314.

görevlilerin özlük işlerinden sorumlu olmuştur.[16] Karadağ'daki müftülerin atamaları ve din görevlilerinin özlük işleri de, diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti tarafından yapılmıştır.

2. Fransız Modelinden Alman Modeline Nikola'nın Milli Devlet Sistemi ve Müslümanlara Yönelik Politikaları

Prens Nikola, bağımsızlık öncesinde sahip olduğu liberal Fransız milliyetçilik modelinin etkisinden çıkarak, muhafazakâr Alman milliyetçiliğinin etkisine girmiş ve buna uygun bir devlet kurmayı amaçlamıştır. Ancak Berlin Antlaşmasının 27. maddesi, Nikola'nın kurmak istediği millî devlet yapısı ile çelişmektedir. Başka bir ifade ile bu madde, Nikola'nın hayalinin önünde bir engeldir. 19. yüzyıldan itibaren uygulanan ancak 1950 ve 60'lı yıllarda Hans Kohn tarafından tanımlanan, daha sonra Elia Kedouri ve Liah Greenfeld[17] tarafından ayrıntılarıyla incelenen muhafazakâr Alman milliyetçiliği, kendinden önce gelişen dine mesafeli liberal Fransız milliyetçilik anlayışının aksine din ve ulus kavramlarını bir araya getirerek özellikle Balkanlar'da kabul gören bir model olmuştur. 19. yüzyıl sonlarında daha belirgin olarak görülen Alman millî devlet modeli birçok ülkede özellikle de Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan gibi Balkan ülkelerinde örnek alınmıştır.[18] Diğer Balkan ülkeleri bunu rahatlıkla uygulayabiliyor iken Karadağ'da bu modeli uygulamakta zorlanan Nikola'nın dezavantajı ülkesinin demografik yapısı idi.

Ülkesinde Müslüman, Sırp, Katolik Arnavut ve Hırvat nüfusu çoğunlukta olan Nikola bağımsızlık sonrasında asimilasyon politikasına başvurmuştur. Prens Nikola'nın daha önce Karadağ'daki halkların tümünü kucaklayan liberal yaklaşımının[19] daha sonra tek millet, tek bayrak, tek din ve tek mezhep anlayışına dönüşmesi, liberal Fransız modelini terk edip 19. yüzyıl sonunda hâkim milliyetçilik anlayışı hâline gelen Alman millî devlet modelini benimsediğini göstermektedir. Alman millî devlet anlayışında görülen eğitim sistemi aracılığıyla homojen bir millî devlet kurma hedefi ve kültür farklılıklarının millî birliğe yönelik bir tehdit olarak gösterilmesi yanında bu farklılıkların asimilasyon yoluyla giderilmesi de Fransız millî devlet modelinde görülen bir uygulamadır. Prens Nikola, diğer Balkan millî devletlerinde de görüldüğü üzere her iki modelin de siyasi olarak faydalı bulduğu yönlerini kullanmıştır.

Nikola, Karadağlıların yeni Karadağlı nesiller yetiştirmek seklinde gördüğü, Müslümanların ise asimilasyon olarak yorumladığı eğitim politikası çerçevesinde, ülke genelinde 112 ilkokul açmış ve 1879 yılında çıkardığı bir kanunla tüm çocuklara devlet okullarına gitme zorunluluğunu

[16] İpşirli, agm., s. 95. Berlin Antlaşmasından sonra bağımsızlığını 1909'da elden eden Bulgaristan'daki Müslümanların dinî sorunları için Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında bir anlaşma yapılmıştır. Antlaşma ile Bulgaristan'daki müftülüklerin statüsü ve görevleri belirlemiş, başmüftü, Bulgaristan'daki müftülerin dinî ve hukukî işlerinden sorumlu sayılmış ve başmüftüye bu işler için İstanbul'daki Meşihat Makamı ve Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı ile ilişkilerinde aracılık yapma görevi verilmiştir. Detaylar için bk. Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan Müslümanlarının Dini Teşkilatlarını ve Kurumlarını Düzenleyen Nizamname", *Vakıflar Dergisi*, S. 24, Ankara 1994, s. 307-352.

[17] Hans Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*, Transaction Publishers, New Brunswick, N.J., 2005; Elie Kedourie, *Nationalism*, Wiley-Blackwell, Oxford 1993; Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Harvard University Press, Cambridge 1993.

[18] Abidin Temizer, "Nikola I Petrović-Njegoš's Efforts to Nationalize Montenegro and His Obstacles", *Nationalism and Balkans*, ed. Abidin Temizer, Livre de Lyon, Lyon 2020, s.38; Mark Mazower, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 158-161; Tamer Balcı, "Ottoman Balkan Heritage and The Construction of Turkish National Identity", *Journal of Ottoman Legacy Studies (Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi),* 1 (1), 2014, s.64.

[19] Temizer, "Nikola I Petrović-Njegoš's…", s. 38.

getirmiştir.[20] Aslında 1879 yılında eğitimde yapılan reformlar hem 1856 yılından bu yana kullanılan eğitim sisteminde köklü bir değişime gidilmesini sağlamış hem de Nikola'nın, homojen toplum oluşturma fikrine de hizmet etmiştir. 1856 yılından bu yana ilkokullarda ilmihal, İncil, kilise şarkıları, Sırp dilbilgisi, Karadağ tarihi, kilise tarihi, retorik gibi dersler okutulmaktaydı ve bu derslerin çoğu dinî içerikliydi.[21] 1864 yılında eğitim sisteminde ufak birkaç değişiklik yapılmıştır. Ancak bu değişikliklere rağmen dinî içerikli dersler okutulmaya devam edilmiştir.[22] 1879 ve 1895 yıllarında eğitimde yapılan reformlar Nikola'nın oluşturmak istediği homojen toplum yapısına biraz daha uygundu ancak yine de Müslümanların tepkilerine neden olan derslerin okutulmasını öngörüyordu. 1879'dan itibaren ilkokullarda Hıristiyan bilimi, Sırp dili, pratik geometri, coğrafya, tarih, doğa tarihi, resim, müzik, jimnastik, insan bedenini tanıma ve beslenme, kadınlarda el işleri ve temizlik gibi dersler okutulmaktaydı. 1879 yılı öncesi müfredatına bakıldığında din derslerinin sayısının azaltıldığı görülmektedir. Ancak tarih, Hristiyan bilimi ve müzik derslerinin içerikleri Hristiyanlık öğretisi ile paralel yürütülmüştür.[23] Üstelik bu yeni kanunla Müslümanların dinî eğitim alabilecekleri medreseler ile Müslümanlara ait ilkokullar yasaklanmıştır.[24] Bu yasaklamadan önce Müslümanlara ait sadece Podgorica'da 3, Ülgün'de 3, Bar'da 2 okul vardı.[25] Ayrıca, Müslüman çocukların okulda din dersini almaları engellenmiş, diğer derslerin de Hristiyan öğretmenler tarafından ve Karadağ dilinde verilmesi zorunlu kılınmıştır. Nikola'nın açtığı ve millî bir eğitim verdirdiği okullara gitmek istemeyen birçok Müslüman çocuk İstanbul, İzmir ve Selanik'e giderek Osmanlı okullarında eğitimlerini tamamlamaya çalışmışlardır. Böyle bir imkânı olmayan bazı Müslümanlar da çocukları için Karadağ'da ün yapmış âlimlerden özel ders aldırmışlardır. Ancak Nikola, özel dersleri de yasaklamıştır. Nikola'nın katı politikası karşısında Müslümanlar, ilkokul eğitiminden sonra çocuklarını devlete ait ortaokullara göndereceklerinin sözünü verince Nikola, kapattığı okulları 1894 yılında yeniden açmıştır.[26] Buna rağmen Müslümanların çocuklarını devlet okullarına gönderme oranı düşük kalmıştır.

Müslümanların çocuklarını Karadağ okullarına neden göndermedikleri sorusu Karadağlıları meşgul ediyordu. Onlara göre meselenin baş sorumlusu din adamlarıydı. Karadağ Hükûmeti bu sorunu çözebilmek, yani Müslümanları çocuklarını okula göndermeye ikna edebilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur ki en önemli girişimlerden birisi Murteza Karadjuzović gibi din adamlarını kullanması olmuştur. Murteza Karadjuzović, *Glas Crnogorca* gazetesine yazdığı yazıda "üç dinden" çocukların düzenli olarak okula gittiği Bar ve çevresini örnek vererek Müslümanları, çocuklarını okullara göndermeye çağırmıştır. Karadjuzović, Podgorica'da imamlık yapan Hafiz Lukačević'e yazdığı "açık" mektupta "*bilim olmadan inancı tam olarak öğrenemeyiz. Öğrenmek için de bir okul ve bir öğretmene ihtiyaç vardır*" diyerek Hafiz

[20] Bajro Agović, *Od Mekteba Do Medrese, Mešihat İslamske Zajednice u Crnoj Gori,* Podgorica 2012, s. 70-71; Temizer, "Nikola I Petrović-Njegoš's…", s.38.

[21] 1856 yılında çıkarılan kanunla ilkokullarda şu dersler okutulmaktaydı: I sınıf: *ilmihal, İncil, tarih, ilk bilgi, Chaslavac ve kilise şarkıları*; II. sınıf: *kapsamlı ilmihal, Sırp dilbilgisi, Karadağ tarihi, kilise tarihi, matematik, kilise şarkıları*; III. sınıf: *genel tarih, Sırp tarihi, antropoloji, Sırp dilbilgisi, retorik; kilise şarkıları*; 4. sınıf: *Slav dilbilgisi, genel tarih, kilise tarihi, fizik, büyük coğrafya, psikoloji, dogmatikler, kilise şarkıları*. Bkz. Rade Delibašić,Наставни Планови И Програми Осиовне И Средњих Школа У Црној Гори 1856—1916. Године (Nastavni planovi i programi osnovnih i srednjih škola u Crnoj Gori 1856-1916)", *Zbornik radova profesora Pedagoške akademije u Nikšiću*, Nikšić, 1975-76, s.23.

[22] Sırpça ve Slavca okuma, Hristiyan bilimi, kutsal tarih, Sırp dilbilgisi, coğrafya, küçük fizik, yazılı kompozisyonlar ve kilise ilahileri okutulan derslerdendi. Delibašić, agm., s. 26.

[23] Delibašić, agm., s. 27-28.

[24] Agović, *Od Mekteba Do Medrese*…, s.38.

[25] Folić,*age,* s.263-264.

[26] Agović, *Od Mekteba Do Medrese...,* s. 70-71; Temizer, "Nikola I Petrović-Njegoš's…", s. 38.

Lukačević'i, Müslümanlara, çocuklarını okula göndermeleri çağrısında bulunmaya davet etmiştir.[27] Bu gelişmelerden sonra 1907 yılında çıkarılan bir kanunla Müslümanlara ait okullar tekrar kapatılmıştır. Nikola ülkenin yükseköğrenim ihtiyacını ise, genellikle Sırp-Karadağ bağlantısını yeni bir siyasî, ideolojik ve demokratik düzeyde destekleyen Belgrad Üniversitesi'nde gidermeye çalışmıştır.[28] Nikola'nın başlattığı ve adına eğitimde modernleşme hareketi dediği bu hareket toplumda *ötekileştirme*yi artırmıştır.[29]

Nikola'yı politika değişikliğine zorlayan birkaç neden vardı. Birincisi *Siniša Maleševič ve Gordana Uzelac*'ın ifadeleri ile Nikola'nın, "*ulusu olmayan bir ulus devlet inşa etmek"*[30] istemesi idi. Karadağ sınırlarına Berlin Antlaşması ile katılan şehirlerin demografik yapısına bakıldığında buralardaki nüfusun büyük bir kısmını Müslümanlar oluştururken, Hırvatlar, Sırplar veya Katolik Arnavutlar söz konusu şehirlerde yaşayan diğer milletlerdi. Dolayısıyla, yeni alınan yerlerle birlikte Karadağ'ın genel nüfus yapısı Nikola'nın hedeflerine zıt bir şekilde değişmiştir.[31] Nikola, bağımsızlık sonrasında inşa etmek istediği millî devlete, başka millet veya din/mezhepten olan ve ülke nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan vatandaşlarını adapte etmek istiyordu. Bu amaçla da asimilasyon ve baskı politikasına bağımsızlıktan hemen sonra başlamıştır. Nikola'nın asimilasyon politikasındaki amacı Karadağlı olmayan grupları Karadağlılaştırmak, aslında yeni bir ulus oluşturmaktı. Nikola bu asimilasyon politikası ile asimile edebildiklerini ülkede kalmalarına müsaade edecek ve onları inşa etmek istediği millî devletinin bir parçası hâline getirecekti. Asimile edemediklerini ise göçe zorlayacaktı. Göçlerle birlikte ülke nüfusu homojen bir yapıya bürünecek, yani ülkedeki Karadağlı nüfusu orantısal olarak artacaktı.[32]

Nikola'nın bu amacının önünde birkaç engel vardı. Bunlardan biri Karadağ'da aşiretçiliğin güçlü olması[33], diğeri ise çok dinli/mezhepli bir yapıya sahip olması idi. Dinî açıdan Sırplar, Hırvatlar ve Katolik Arnavutlar bir engel idi. Ancak en büyük engel Müslümanlardı. Nikola'nın politikası başta Osmanlı Devleti ve Sırbistan olmak üzere, birçok ülkenin tepkisine neden olmuştur. Burada konu itibarıyla sadece Müslümanlara yönelik politikalarına ve Osmanlı Devleti'nin tepkilerine değinilecektir.

Nikola hedefine ulaşmakta en büyük engel olarak gördüğü Müslümanlara yukarıda değindiğimiz eğitim dışında birçok konuda sorunlar yaratmıştır. Tabiiyet meselesi[34], zorunlu askerlik yasası, ekonomik baskılar bunlardan sadece bazılarıydı. Nikola, Müslümanlardan,

[27] Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani,* s. 25-26.
[28] Agović, *Od Mekteba Do Medrese..,* s. 70-71; Temizer, "Nikola I Petrović-Njegoš's…", s. 38.
[29] Bu konuda bk. Abidin Temizer, "Karadağ'da Öteki Sorunu: Müslümanlar (1878-1913), *History Studies,* C. 5, S. 4, 2013, s. 223-238.
[30] Siniša Maleševič and Gordana Uzelac, "A Nation-state without the nation? The trajectories of nation-formation in Montenegro", *Nations and Nationalism,* 13 (4), 2007, s. 695-716.
[31] Özellikle Karadağ'a Berlin Antlaşması ile dahil olan şehirlerdeki Müslüman ve Katolik nüfusunun yoğunluğu daha net görülmektedir. Örneğin 1.823 kişilik Bar nüfusunun %30.9'u Müslüman, %24.6'sı Katolik Arnavutlardan oluşmaktaydı. 1879 yılında 6.000 nüfuslu Podgorica'nın % 86.6'sı Müslümanlardan oluşmaktaydı. 1877 yılında Nikşiç'teki 450 hanenin 410'unda Müslümanlar bulunmaktaydı. 1879 yılında Kolaşin nüfusunun 7.732'i Müslüman, 4.642'si Hristiyanlardan oluşmaktaydı. Ülgün 1881 yılında 10.100 nüfusa sahipti. Bunun 8.400'ü Müslüman, 1.500'ü Katolik ve 200'ü Ortodoks'tan oluşmaktaydı. Bazı yerleşim yerlerinde Karadağlı nüfusu yoktur. Örneğin Gruda, 1894'te 3.400 nüfusa sahipti. Bunun yarısı Müslüman yarısı Katoliktir. 1897'de 7.500 nüfusa sahip Kranja nüfusunun tamamı Müslümandır. Bkz. Abidin Temizer, *Karadağ'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1853-1913)* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun 2013, s. 73-86.
[32] Temizer, "Nikola I Petrović-Njegoš's…", s. 33-34.
[33] Balcı, agm., s.63; Srdja Pavlović, "Literature, Social Poetics, and Identity Construction in Montenegro*", International Journal of Politics, Culture and Society,* 17 (1) 2003, s.135.
[34] Tabiiyet konusunun detayları için bk. İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? - Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

Karadağ tabiiyetinde oldukları için askerlik hizmetini yerine getirmelerini istiyordu.[35] Ayrıca "Müslümanların vaftiz edileceği ve kalpak giyme zorunluluğunun getirileceği söylentileri ülkede göçe neden olacak kadar yaygınlaşmıştı.[36] Bunlar Müslümanlara uygulanan psikolojik, siyasi baskılardı. Ancak bununla yetinmeyen Nikola yeri geldiğinde silahlı çeteleri de kullanıyordu.[37] Çoğu zaman kendi emrindeki birlikleri de kullanarak Karadağ tabiiyetine geçmeleri için Müslümanlara baskı yapıyordu. Pola, Podihke ve Birlovik'te yaşananlar bunun onlarca örneğinden sadece birkaçıdır. Nikola, Karadağ tabiiyetini kabul etmeyen Pola nahiyesi ile Podihke ve Birlovik köylerini kendisine bağlı 12 taburdan oluşan askerî kuvvetle muhasara ederek halka iki seçenek sunmuştur: "Ya Karadağ tabiiyetine geçecekler ya da göç edecekler". Pola, Podhke ve Birlovik halkı, Karadağ'daki diğer on binlerce Müslümanın yaptığı gibi Karadağ'ın tabiiyetini kabul etmeyerek göç yolunu tercih etmiştir.[38]

Karadağ Hükûmeti'nin Müslümanlara yönelik uyguladığı baskı Osmanlı Devleti ile Karadağ'ı sık sık karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı Devleti, Müslümanların haklarını, onların hamisi sıfatıyla korumaya çalışmıştır. Baskılar sonucu göç etmek zorunda kalan Müslümanların geride bıraktıkları mülkleri iki taraf arasında bir soruna dönüşmüştür.[39] Osmanlı Devleti, Karadağ'daki Müslümanların sorunlarını Karadağ'da kurduğu iki kurum aracılığıyla takip ediyordu. Bunlardan biri Podgorica ile Bar ve Ülgün şehbenderlikleri idi.[40] Diğer bir kurum ise çalışmamızın da konusu olan müftülük makamı idi.

3. Karadağ'a Müftülük Atamaları ve Yaşanan Sorunlar

Berlin Antlaşmasının 27. maddesi Müslümanların dinî örgütlenmelerine müsaade ediyordu. Üstelik bu örgütlenmede Osmanlı sultanı etkin idi. Dolayısıyla Karadağ'a atanacak müftü Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislam makamı tarafından atanacaktı. Müftülük meselesi sadece Karadağ'da değil diğer Balkan ülkelerinde de bir sorun idi. Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinden sonra yeni hükûmetlerin millî devlet kurmak için uyguladıkları politikalar kapsamında Müslümanların dinî eğitimlerine engel olunmakta idi. Romanya örneğinde görüldüğü gibi imam yokluğu Müslümanların dinî konularda cahil kalıp din değiştirmelerine neden olabilmekteydi. Bu nedenle bölgede yaşayan Müslümanlar, Osmanlı Devleti'nden müftü, imam gibi görevlilerin tayin edilmesini talep ediyorlardı.[41]

Osmanlı Devleti bu sorunu talimatnameler hazırlayarak ve bölgeye müftü, imam görevlendirerek çözmeye çalışmıştır. Öncelikle Berlin Antlaşmasının kendisine verdiği yetkiyi kullanan Osmanlı Devleti, Balkanlar'daki Müslümanların dinî konularıyla ilgili çeşitli tarihlerde talimatnameler hazırlamıştır. Söz konusu talimatnamelerden biri 1881 yılında çıkarılan "Rumeli-i Şarkî Cemaat-i Müslimesi Hakkında Talimâttır" başlığını taşımaktaydı.[42] Şarkî Rumeli için çıkarılan bu talimatnamenin bir benzeri şeyhülislam tarafından 1885 (h. 1302) yılında

[35] BOA, Y.PRK.EŞA, 4/38, 23 Şevval 1301 (15.08.1884); BOA, DH.MKT, 2893/87, Tarih: 20 Receb 1327 (07.08.1909).
[36] Abidin Temizer, "Karadağ'da Öteki Sorunu…", s. 229.
[37] BOA. Y.E.E, 46/65, Tarih: 27 Ramazan 1304 (21.04.1887); BOA. Y. E.E, 101/14, 4 Şaban 1297 (12.07.1880).
[38] BOA. Y.PRK.ASK, 32/37, Tarih: 26 Ramazan 1303 (30.04.1886).
[39] Yağcı, agm, s. 184-196.
[40] Osmanlı Devleti biri Podgorica'da diğeri ise Bar ve Ülgün'de olmak üzere 2 şehbenderlik kurarak Müslümanların özellikle ekonomik sorunlarını takip etmiştir. Karadağ'daki şehbenderlikler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Uğur Özcan, Abidin Temizer, *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
[41] Bükreş sefiri Safa Bey, Romanya köylerinde bulunan Müslümanların imam olmadığı için cahil kalıp dinden döndüklerini, bu nedenle bunlara vaaz ve nasihat için bir imam atanmasını talep etmiştir (Sansar. *agt*, s. 73).
[42] *Rumeli-i Şarkî cemaat-i Müslimesi Hakkında Talimattır*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1297.

hazırlanmıştır. "*Yunanistan ve Romanya ve Sırbiye ve Bulgaristan ve Karadağ'da bulunan cemaat-ı İslâmiyye'nin husûsât-ı mezhebiyyeleri hakkında cânib-i şeyhülislamiyeden kaleme alınan talimâttır*" başlığını taşıyan talimatname, 10 bölümden ve 100 maddeden oluşmaktadır. Talimatname, İslam'ın şartları, din görevlilerinin mertebeleri ve atanma usulleri, meşihatın yapısı, vakıf ve eytam idaresi gibi konuları içermektedir.

Talimatnamenin 20. maddesi müftü atamaları ile ilgilidir. Burada *"müftülük memûriyeti mutlaka taraf-ı şeyhülislâmiden verilecek menşûr üzerine tasdik olunur*." denilmektedir. Talimatnamenin 22. maddesinde "*Her müftünün dâire-i mezhebiyyesi merkezinde birer cemaat meclisi teşkîl olunacak ve her dairenin cemaat-i İslâmiyeyi şâmil kasabât ve karyesinde birer şûbesi bulunacaktır.*" denilerek Balkanlar'daki müftülük makamının idarî yapılanması belirlenmiştir.[43]

Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması kapsamında ve Karadağ'daki Müslümanların talepleri doğrultusunda Karadağ'da bir Başmüftülük Makamı kurmuş ve başmüftü ataması yapmıştır. Müftülüğün kuruluş tarihi ve yerini, Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmalar neticesinde şimdilik kesin olarak belirleyemedik. Ancak literatürde müftülüğün kuruluş yeri ve tarihi konusunda farklı fikirler ileri sürülmektedir. Prof. Dr. Šerbo Rastoder 1912'de *Glas Crnogorca* gazetesinde çıkan bir yazıya atıfla müftülüğün 1878 yılında ve Ülgün'de kurulduğunu yazar.[44] Aleksandre Popovic müftülüğün ne zaman kurulduğunu doğrudan yazmaz ancak ilk Karadağ müftüsünün, aslen Pomak olan Mustafa Hilmi Tikveşlija olduğunu ve Karadağ müftülüğünün Podgorica'da kurulduğunu yazar.[45] Ancak Mustafa Hilmi, Karadağ'ın üçüncü müftüsüdür ve bu göreve 1889 yılında gelmiştir. Atandıktan sonra müftülük makamını Podgorica'ya taşımıştır.[46] Karadağ'daki müftü atamalarını konu edinen Aralık 1912 tarihli bir belgede, *"28 sene mukaddem Karadağ'da müftü bulunan Salih Efendi namındaki zatı o vakit Prens şimdiki Kral Nikola azlederek…"*[47] denilmektedir. Bu belgeye göre, Salih Efendi'nin 1885 yılında azledildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla müftülük makamının kuruluşu 1885 yılı öncesine denk gelmektedir. Šerbo Rastoder ve Bajro Agović, Salih Huli Efendi'nin müftülük merkezi olarak Ülgün'ü seçtiğini ve daha sonra Mustafa Hilmi Efendi zamanında Podgorica'ya taşındığını yazarlar.[48] Kaynaklardan ve literatürden anlaşıldığı kadarıyla Karadağ Müftülüğü, Ülgün'de kurulmuş ve daha sonra Podgorica'ya taşınmıştır. Ancak literatürde belirtildiği gibi şayet müftülük makamı Ülgün'de kurulduysa bunun 1878 yılı olma ihtimali oldukça zayıftır. Zira Ülgün 1878 yılında Osmanlı toprağıdır. Üstelik Berlin Antlaşmasında Ülgün'ün Karadağ'a verileceği ile ilgili bir madde de yoktur. Berlin Antlaşması ile Karadağ'a verilen Gusine (Gusinje) ve Plav halkı, Karadağ'a katılmak istemeyip buna karşı çıkınca, daha sonra söz konusu yerler yerine Hoti, Gruda ve Klementi'ninn verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu şehirlerde de Karadağ'a katılma konusunda direniş gösterilince Temmuz 1880'de Ülgün'ün Karadağ'a verilmesi kararlaştırılmış

[43] "*Yunanistan ve Romanya ve Sırbiye ve Bulgaristan ve Karadağ'da Bulunan Cemaat-ı İslâmiyye'nin Husûsât-ı Mezhebiyyeleri Hakkında Canib-i Şeyhülislâmiyeden Kaleme Alınan Talimatdır*", Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1302, s. 7.

[44] Serbo Rastoder, "A Short Review of The History of Montenegro", *Montenegro in Transition Problems of Identity and Statehood*, Ed. Florien Bieber, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2003, s. 124; Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani*, s. 18.

[45] Aleksandre Popovic, *L'Islam balkanique Les musulmans du sud-est européen dan la période post-ottomane*, Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin, Berlin 1986, s.296.

[46] BOA., HR.TH., 88/86, Tarih: 28.1.1889.

[47] BOA., HR.HMŞ.İŞO., 235/5, Tarih:16 Kanunıevvel 1325 (19.12.1909).

[48] Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani*, s. 18; Bajro Agović, *İslamska Zajednica u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica 2007, s. 196.

ve 23 Kasım 1880'de Ülgün Karadağ sınırlarına dahil edilmiştir.[49] Dolayısıyla 1878 yılında henüz Karadağ sınırlarında olmayan, hatta konusu dahi geçmeyen Ülgün'de yani bir Osmanlı şehrinde Karadağ müftülüğünün kurulduğu fikri aklımızda bir soru işareti olarak kalmıştır.

Karadağ'a ilk müftü olarak Salih Huli Efendi tayin edilmiştir.[50] Bu atanmayla birlikte Karadağ'da Müslümanların yoğun yaşadığı yerlere imam, müezzin gibi din adamları da atanmıştır. 1880'li yılların başında Karadağ'da 46 imam-hatip vardı. Din adamlarının çoğu Ülgün, Podgorica ve Bar'da idi. Ülgün'de 20 imam hatip, Podgorica'da 11 imam hatip, 4 imam, 4 müezzin ve 3 hoca vardı.[51] Sahil Huli Efendi'nin atanmasıyla birlikte Karadağ'da Müslümanlar, tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi müftüler tarafından şer'î hukuka göre yargılanmışlardır.[52] Salih Huli Efendi bu görevini 1885 yılına kadar sürdürmüş ve bu tarihte Nikola tarafından bir anlaşmazlık nedeniyle azledilmiştir.[53]

Prens Nikola, Salih Huli Efendi yerine Prizren eski Müftüsü Ömer Efendi'yi getirmek istemiştir. Ömer Efendi "*harekât-ı mefsedet-kârâne*"[54] suçundan dolayı Karadağ'a iltica eden birisiydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti buna karşı çıkmıştır. Çetine sefiri Ahmed Cevad Paşa, Karadağlı yetkililere prensin doğrudan müftüyü azletme yetkisinin olmadığını, müftülerin azli ve tayininin Berlin Antlaşmasının 27. maddesi gereğince şeyhülislama ait olduğunu hatırlatmış ve Romanya'daki müftülerin atanması usulünü[55] de örnek göstermiştir. Bunun üzerine prens bu atamadan vazgeçmiştir. Çetine sefiri, atanacak müftünün sultanın itimadını kazanmış, dinî ehliyete sahip, Karadağ ve Arnavut dillerini bilen birinin olması gerektiğini Nikola'ya bildirmiştir. Ancak Prens Nikola, Karadağ'a atanacak müftünün Arnavut olmasını istemiyordu. Arnavut dışında başka birinin atanmasını, atanacak kişi şayet Arnavutça bilmiyor ise kendisinin bir tercüman atayabileceğini söylemiştir.[56] Nikola'nın Arnavut asıllı bir müftüye karşı gelmesinin nedeni o günkü Karadağ topraklarında yer alan Bar, Ülgün gibi şehirlerde Arnavut nüfusunun fazla olması ve Arnavutların Karadağ tabiiyetine karşı olmaları idi. Ayrıca görevden azlettiği sabık müftü Salih Huli Efendi bir Arnavut'tu.

Salih Huli Efendi'nin Prens Nikola tarafından azli ve yerine Ömer Efendi'yi getirmek istemesi ile başlayan kriz, 26 Eylül 1887'de Hasan İsmet Efendi'nin Karadağ müftülüğüne tayin edilmesi

[49] Temizer, *agt,* s.17-19.
[50] Gavro Perazić, Radoslav Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918, Zbornik dokumenata sa komentarom*, Podgorica, 1992, s. 128
[51] Folić, *age,* s.263.
[52] Perazić, Raspopović, *age.*, s. 128
[53] BOA., HR.HMŞ.İŞO., 235/5, Tarih:16 Kanunıevvel 1325 (19 Aralık 1909).
[54] Fitne, fesatlık
[55] Romanya'da başmüftü ülkenin Müslümanları tarafından seçilirdi. Müftü seçilen kişi, Osmanlı Hükûmeti'nin onayından sonra görevine başlayabiliyordu. Romanya, Berlin Antlaşması kapsamında Osmanlı Devleti'ni Romanya'daki Müslüman nüfusunun hamisi olarak kabul ettiğinden bu uygulamaya karşı gelmiyordu (Sansar. *agt,* s. 149). Romanya'daki bu uygulama diğer Balkan ülkeleri için de geçerliydi. Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'da başmüftü Müslümanlar tarafından seçilir, şeyhülislam makamı tarafından atanırdı (BOA., HR.H.., 53/16, Tarih: 10.11.1890; BOA., HR.SFR.04., 265/28, Tarih: 20.10.1909; BOA., HR.SYS., 1702/2, Tarih: 07..06.1914). Bosna Hersek'te de 1878'den sonra atanan başmüftü İstanbul'dan menşur alırdı. Avusturya'nın 1908'de Bosna'yı işgalinden sonra çıkardığı 1909 tarihli Muhtariyet Nizamnamesinde müftü atama sistemi değiştirilmiştir. Buna göre 30 kişiden oluşan Bosna uleması (müftüler) 3 aday seçer, Avusturya Kralı bu üç adaydan birini başmüftü tayin ederdi. Müftü seçimini yapan ulema bu atamadan sonra, Avusturya'nın İstanbul elçisi aracılığıyla şeyhülislamdan menşur yazmasını talep ederdi. Abdullah Kahraman, "Balkanlarda İslam Hukukunun Tarihi (Bosna-Hersek Örneği)", *Balkanlarda İslam: Gönül Fethinden Zihniyet Temsiline,* C. 3, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, TİKA Yayınları, Ankara 2016, s. 136-137.
[56] BOA., HR. TO., 46/10, Tarih: 07.03.1885; BOA., HR.HMŞ.İŞO., 235/5, Tarih: 16 Kanunıevvel 1325 (19 Aralık 1909); Özcan, *age.*, s. 213.

ile son bulmuştur. Atama Osmanlı Devleti'nin Çetine sefiri Cevad Paşa tarafından Karadağ prensine bildirilmiştir.[57]

Hasan İsmet Efendi'nin, iki çocuğunun vefatını gerekçe göstererek Nisan 1889'da istifa etmesinin[58] ardından, Karadağ Müftülüğüne 28 Nisan 1889 tarihinde 2.500 kuruş maaşla Tikveşli Mustafa Hilmi Efendi atanmıştır.[59] Mustafa Hilmi Efendi döneminde gerçekleşen önemli icraattan birisi, Nikola'nın talebi üzerine müftülük makamının Ülgün'den Podgorica'ya taşınması olmuştur. Bir diğer önemli gelişme ise Mustafa Hilmi Efendi'nin teklifi üzerine Nikola'nın Podgorica, Bar ve Ülgün'e birer kadı atanmasına müsaade etmesidir.[60] Prens Nikola'nın söz konusu şehirlere kadı atamasına müsaade etmesi, muhtemelen müftülük makamının Ülgün'den Podgorica'ya taşınması ile ilgili bir pazarlığın sonucudur. Müftülük makamını Podgorica'ya aldırarak, Müslüman nüfusun yoğun olduğu ve Karadağ'ın ilhakı sırasında önemli direnişlerin yaşandığı Ülgün'den uzaklaştırmayı ve mümkünse nüfuzu altına almayı hedeflemiştir. Profesör Šerbo Rastoder, Simo Popović'in anılarından aktardıkları da bu tespitimizi destekler niteliktedir Simo Popović anılarında "Nikola'nın nüfusunun tamamı Müslüman olan bir yerde, müftülerin etkisini azaltmak için Podgorica'ya taşıttığını" yazmaktadır.[61]

Mustafa Hilmi Efendi'nin müftülüğü esnasında Karadağ İslam toplumu için meydana gelen en önemli gelişme 6 Aralık 1905'te ilan edilen yeni "Karadağ Anayasası"dır. Bu anayasanın 40. maddesinde devletin resmi dininin Ortodoksluk olduğu belirtilmiş, diğer din ve mezheplerin de Karadağ'da serbest olduğu ifade edilmiştir. 128. maddede devlet tarafından tanınan tüm dinlerin mensuplarının, özgürce ibadet edebilecekleri belirtilmiştir. 1905 anayasasının 45. maddesine göre başmüftü Müslümanların lideri kabul edilmiş ve Müslümanları, Halk Meclisi'nde (Skupština) temsil etme yetkisine sahip olmuştur. Yine anayasanın 129. maddesinde Müslümanların içişlerinde bir otonomiye sahip oldukları ve Karadağ müftüsünün cemaatin lideri olduğu belirtilmiştir. 133. maddede din adamları ile dinî kurumların, medeni ilişkileri ve mülkiyeti ile ilgili konularda ülkenin kanunlarına tabi olduğu belirtilmiş ve iç organizasyonlarında ve hükûmeti ilgilendirecek konularda yapılacak icraatlar için hükûmetin onayının alınması gerektiği belirtilmiştir. 135. maddede ülkedeki cemaatlerin, diğer ülkelerdeki ruhani liderleri ile yazışmalarını Eğitim ve Kültür Bakanlığı üzerinden yapmaları gerektiği belirtilmiştir.[62]

Bu anayasa ile İslam, devletin resmî dini olarak kabul edilen Ortodoksluk ile eşit tutulmuştur. Müslümanlar iç işlerinde ve devletle olan münasebetlerinde bir otonomiye sahip olmuşlardır. Anayasaya göre başmüftü Müslümanların lideri kabul edilmiş ve Müslümanları, Halk Meclisi'nde temsil etme yetkisine sahip olmuştur. Ancak bu yasa bir kısıtlama da getirmiştir. Buna göre cemaatler, Milli Eğitim ve Kültür Bakanı'nın izniyle, diğer ülkelerdeki ruhanî liderleriyle ilişkiler kurup, yazışmalar yapabileceklerdi. Bu durumu bir hakaret olarak gören ve tepki gösteren Müslümanların bir kısmı göç etmeyi tercih etmiştir.[63]

Tikveşli Mustafa Hilmi zamanında 1905 anayasası ile müftülerin Karadağ Meclisi'nin bir üyesi olmasından sonra, din adamlarının eğitimine ağırlık verilmiştir. Bu kapsamda Ülgün'den

[57] BOA., HR.TH., 75/68, Tarih: 26.09.1887; Özcan, *age.*, s. 237.
[58] BOA., HR.TO., 47/143, Tarih: 15.04.1889.
[59] İSAM Kütüphanesi Meşihat Arşivi Ulema Sicil Dosyaları, Dosya No:1779-1; BOA., HR.TH., 88/86, Tarih: 28.1.1889.
[60] Popovic, *age.*, s. 296-297.
[61] Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani*, s. 19.
[62] Herbert F. Wright, *The Constitutions of the States at War, 1914-1918*, Government Printing Office, Washington 1919, s. 411-412, 420-421.
[63] Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani*, s. 19; Popovic, *age.*, s. 296-297..

Hafiz Hasan Mavrić, Podgorica'dan Hafiz Alibalić Smajil ve Bar'dan Nedžib Ibrišimović din eğitimi almak üzere İstanbul'a gönderildiler. Ancak bunlardan sadece Hafiz Hasan Mavrić eğitimini tamamlayabilmiştir.[64]

Tikveşli Mustafa Hilmi'nin 1911 yılına kadar bu görevi yapmış ve 1911 yılı ortalarında azledilmiştir.[65] Mustafa Hilmi'nin azledilmesinin nedeni Kral Nikola[66] ile girdiği bir taştırmadır. Kral Nikola, ölenlerin ancak 24 saat sonra defnedilebileceği talimatını verince, Mustafa Hilmi bunun şeriat kurallarına aykırı olduğunu gerekçe göstererek tepki göstermiştir.[67] Dolayısıyla müftünün azlinde bu tartışmanın önemli bir yeri vardır.

Kral Nikola, Müslümanların üzerinde nüfuzunu arttırabilmek için Karadağ Müftülüğüne, Bar Kadısı Murteza[68] Karadjuzović'i tayin etmek istemiştir.[69] Murteza Efendi'nin kökeni Manisalı Karagöz ailesine dayanmaktadır. Bar 1571 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilince denizci olan Karagöz resi Bar'a yerleşmiştir. Musteza Karadjuzović bu ailenin bir ferdi olarak 1865 yılında Bar'da doğmuştur.[70] 1881 yılında imam olarak Mrkojevići (Rvanj)'de göreve başlamıştır. Bu görevini 1882 yılına kadar sürdürmüştür. 1883 yılında Bar yakınlarındaki Zaljevo'daki camiinin imamı olmuştur. 1887 yılında Mrkojevići'de bir okulda din öğretmenliği yapmıştır. [71] Eylül 1898'de *İzmir paye-i mücerredi* unvanını aldı.[72] Eğitime çok önem veren Murteza Efendi Karadağ'daki Müslümanların İslam'ı okuyarak öğrenmelerini istemekteydi Bu amaçla yaptığı en önemli icraatlardan birisi 1900 yılında Türkçe ilmihali Sırpça'ya tercüme etmesi olmuştur.[73] Bar'da bir okulda 1906-1911 yılları arasında din dersi okutmuştur. 1911'de Danıştay üyeliğine atanmıştır. Bu görevinden sonra da Prens Nikola tarafından Karadağ Başmüftüsü olarak atanmıştır.[74]

Murteza Efendi'nin Nikola tarafından Karadağ Başmüftüsü olarak atanmasından sonra Şeyhülislam'dan menşur alması gerekmekteydi. Ancak Bu isim İşkodra Valiliği'ne sorulmuş, İşkodra Valiliği, Karadağ Kralının atamak istediği müftünün Osmanlı Devleti'nin yararına olmayacağı cevabını verince, Şeyhülislamlık makamı menşur vermeyi uygun görmemiştir. Bunun üzerine başka birinin müftü olarak atanması için harekete geçilmiştir. Öncelikle uygun bir isim bulmak için Kosova Vilayeti'ne görüş sorulmuştur. Kosova Vilayeti'nden Manastır müderrisi Abdulmecid Efendi'nin tayini teklif edilmiştir. Ancak Abdulmecid Efendi bu görevi kabul etmeyince bu defa Palanga Kazası naibi Mehmed Murad Efendi, Kırçova müderrisi Hüseyin Hilmi, Mihaliç eski müftüsü Abdullah Sufi veya Seferihisar eski naibi Mustafa Mazhar efendilerden birinin atanması önerilmiştir.[75] Bu isimlerden Palanka naibi Mehmed Murad Efendi tayin edilmiştir. Ancak Kral Nikola, Karadağ tabiiyetinde olmadığı gerekçesiyle bu atamayı kabul

[64] Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani*, s. 121.
[65] BOA., HR.HMŞ.İŞO., 235/5, Tarih: 16 Kanunıevvel 1325 (19 Aralık 1909); BOA., HR.HMŞ.İŞO., 107/27, Tarih: 5 Kânunuevvel 1328 (18 Aralık 1912).
[66] Nikola 1910'da Krallığını ilan ederek Kral kullanmaya başlamıştır.
[67] Šerbo Rastoder, Mustafa Hilmi'nin bu gelişme üzerine 3 aylık izne çıkarak İstanbul'a geldiğini ve daha sonra dönmek istemediğini aktarır. Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani*, s. 20.
[68] Murtezi veya Murtezir şeklinde de hitap edilmektedir.
[69] BOA., DH.MUİ., 17/5, Tarih: 1 Cemazeyilahir 1330 (18 Mayıs 1912)BOA., HR.HMŞ.İŞO., 235/5, Tarih: 16 Kanunıevvel 1325 (19 Aralık 1909); BOA., HR.HMŞ.İŞO., 107/27, Tarih: 5 Kânunuevvel 1328 (18 Aralık 1912).
[70] Šerbo Rastoder, *Murteza Karađuzović (1865–1941): Muftija Crnogorskih Muslimana*, Almanah, Podgorica 2019, s.93.
[71] Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani*, s. 20.
[72] *İlmiye Salnâmesi, Meşihat-ı Celile-i İslamiyenin Ceride-i Resmiyesine Mülhakdır,* Matbaa-i Âmire, 1334/1916, s.88.
[73] Rastoder, *Murteza Karađuzović*…, s.96.
[74] Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani*, s. 20.
[75] BOA., DH.MTV., 3-12, Tarih: 9 Şaban 1330 (24 Temmuz 1912).

etmemiştir.[76] Şeyhülislamdan menşur almadan ve yerel halktan da kabul görmeden göreve başlayan Murteza Efendi, müftülük makamını Bar'a taşımıştır. Müftülüğü esnasında İşkodra Valiliği'nin, kendisi hakkında söylediklerini doğrular şekilde icraatlarda bulunmuştur. Karadağ'ın önemli gazetelerinden *Glas Crnogorca* başta olmak üzere birçok gazete ve dergilere yazılar yazarak, Kral Nikola'nın hoşgörülü tavrından bahsetmiştir. [77]

Karadağ'daki müftülük sorunu Balkan Savaşları'nın başlamasıyla iyice çıkmaza girmiştir. Osmanlı Devleti, Prens Nikola'nın şeyhülislam tarafından atanan müftüyü kabul etmemesinin Berlin Antlaşmasına aykırı olduğunu bildirerek itiraz etmiş, Nikola'nın müftü atamalarında yarattığı sorunu Londra Konferansı'na taşıyarak uluslararası arenada çözüme kavuşturmak istemiştir.[78] Ancak bu konferansta Osmanlı Devleti bir sonuç elde dememiş ve Murteza Efendi 1922 yılına kadar müftülük görevini sürdürmüştür.[79]

Osmanlı Devleti, Karadağ'ın bağımsızlığından sonra bölgede kalan Müslümanların hem haklarını korumak hem Müslümanların dinî konulardaki ihtiyaçlarını gidermek hem de bölgedeki nüfuzunu muhafaza etmek için Karadağ Devleti ile müftülük atamalarında ve kurumun işleyişinde sıklıkla karşı karşıya gelmiştir. Kendisi için önemli gördüğü bu kurumu sadece siyaseten korumakla yetinmemiş, aynı zamanda müftülüğün maaş ve benzeri giderlerini de Karadağ Hükûmeti ile ortak karşılamıştır. Önemli harcama kalemlerden birisi müftünün maaşı idi. Ahmed Tevfik, müftünün maaşının yarısının Karadağ, diğer yarısının da Osmanlı Hükûmeti tarafından ödendiğini yazmıştır.[80] 21 Ağustos 1887 tarihli bir belgede müftünün aylık 2.500 kuruş maaş alacağı belirtilmiştir. Yıllık 30.000 kuruşa tekabül eden maaşının 2.500 Franklık kısmını Karadağ hükümetinin ödeyeceği, geri kalanının ise Osmanlı Devleti tarafından ödeneceği belirtilmiştir.[81]

Sonuç

Prens Nikola'nın hedefi, Alman milliyetçiliğine benzer bir millî devlet kurmaktı. Bu nedenle *öteki* olarak gördüğü Müslüman, Katolik Arnavut ile Hırvatları ve hatta Sırpları asimile etmeye çalışmıştır. Asimile edemediklerini de göçe zorlamıştır. Osmanlı Devleti, Nikola'nın uyguladığı politikalara rağmen ülkede kalmayı tercih eden Müslümanların siyasi, sosyal ve kültürel haklarını korumaya gayret etmiştir. Ülkede müftülük kurarak hem Müslümanlara dinî eğitim vermeye hem de dinî haklarını korumaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti, Karadağ'daki Müslümanların haklarını korurken bu yetkisini, Berlin Antlaşmasının 27. ve 30. maddelerinden almaktaydı.

Karadağ Müftülüğüne atanan ilk isim Salih Huli Efendi olmuştur. Ancak kendisinin bu göreve ne zaman atandığı tam olarak tespit edilememiştir. Literatürde 1878 yılı olarak gösterilen Karadağ Müftülüğünün kuruluş yılı ve yeri kaynaklara istinaden teyit edilememiştir. Literatürde Karadağ

[76] BOA., HR.HMŞ.İŞO., 235/5, Tarih:16 Kanunıevvel 1325 (19 Aralık 1909); BOA., HR.HMŞ.İŞO., 107/27, Tarih: 5 Kânunuevvel 1328 (18 Aralık 1912). Müftü atamalarında tabiiyet durumundan kaynaklı sorunlar diğer Balkan ülkelerinde de yaşanmıştır. Örneğin Sırbistan'ın Niş kentinde bulunan Başmüftülük makamına Meşihat Makamı (Şeyhülislam) tarafından Bosnalı Mehmed Zeki Efendi atanıştır. Ancak Sırbistan'da müftü atamalarına onay veren kurum olan Maarif ve Mezheb Nezareti, Mehmed Zeki Efendi'nin atanmasına onay verememiş, gerekçe olarak da Mehmed Zeki Efendi'nin Sırbistan vatandaşı olmadığını göstermiştir. Mehmed Zeki Efendi'nin Sırbistan tabiiyetine geçmesini ya da Sırbistan tabiiyetinde olan başka birinin tayinini teklif etmiştir. BOA., M.V., 134/27, Tarih: 08 Zilkade 1327 (21.10.1909).

[77] Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani,* s. 20.

[78] BOA., HR.HMŞ.İŞO., 235/5, Tarih:16 Kanunıevvel 1325 (19 Aralık 1909); BOA., HR.HMŞ.İŞO., 107/27, Tarih: 5 Kânunuevvel 1328 (18 Aralık 1912).

[79] Rastoder, *Murteza Karađuzović…,* s.146.

[80] Ahmed Tevfik, *Karadağ Coğrafyası,* Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1329, s. 18.

[81] BOA, İ.M.M.S, 93/3916.

Müftülüğünün 1878 yılında ve Ülgün'de kurulduğu ifade edilmektedir. Ancak o tarihte Karadağ sınırlarına dâhil olmayan, Kasım 1880'de Karadağ'a teslim edilen Ülgün'de Karadağ Müftülüğünün niçin kurulduğu sorusunu akla getirmektedir.

Salih Huli Efendi'nin Prens Nikola tarafından azli ve yerine Prizren eski müftüsü Ömer Efendi'nin tayin edilmek istenmesi Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında bir krize neden olmuştur. Bu kriz yaklaşık 2 yıl sürmüş ve 26 Eylül 1887'de Hasan İsmet Efendi'nin Karadağ müftülüğüne tayin edilmesi ile son bulmuştur. Hasan İsmet Efendi'nin, Nisan 1889'da istifa etmesinin ardından, Karadağ müftülüğüne 28 Nisan 1889 tarihinde Tikveşli Mustafa Hilmi Efendi atanmıştır. Mustafa Hilmi Efendi döneminde Nikola'nın talebi üzerine müftülük makamı Ülgün'den Podgorica'ya taşınmış; Podgorica, Bar ve Ülgün'e birer kadı atanmıştır. Tikveşli Mustafa Hilmi Efendi'nin müftülüğü döneminde Karadağ müftülüğünü ilgilendiren en önemli gelişme 1905 anayasasıdır. Bu anayasaya göre Karadağ müftüsü, Halk Meclisi'nde (Skupština) İslam cemaatinin temsilcisi olarak yer almıştır. Ancak anayasanın ülkedeki cemaatlerin, yurtdışındaki ruhani liderleri ile doğrudan yazışmalarına müsaade etmemesi Müslümanların tepkisine neden olmuştur.

Tikveşli Mustafa Hilmi, 1911 yılına kadar bu görevi yapmış ve 1911 yılı ortalarında azledilmiştir. Nikola, Bar kadısı Murteza Karadjuzović'i müftü atamış, ancak bu atama hem Karadağ Müslümanları hem de Osmanlı Devleti tarafından kabul görmemiş ve yine uzayan bir krize neden olmuştur.

Bir taraftan Nikola'nın "Karadağ millî devletini" oluşturmaya çalışması, diğer taraftan da müftülük gibi bir kurumun ülkedeki faaliyetleri zaman zaman çatışmıştır. Bu nedenle Nikola her fırsatta müftü atamalarına karışmış, Osmanlı Devleti'nin müdahalesi ile geri adım atmak zorunda kalmıştır. Netice itibarıyla, Karadağ'daki Müslümanların hamisi 1878 Berlin Antlaşması gereğince Osmanlı Devleti idi. Aynı zamanda vakıf mallarının da sahibi idi. Berlin Antlaşması gereğince vakıf ve kamu mallarının bedelinin üç yıl içinde ödenmesi gerekmekteydi. Ancak Karadağ Hükûmeti, Berlin Antlaşmasının 30. maddesini yerine getirmediği gibi, 27. maddesini de sık sık ihlal ederek müftülük makamına, özellikle de müftü atamalarına müdahale etmiştir. Bu sorunlar devam ederken iki ülke Balkan Savaşları'na dâhil olmuş, sorunun 1912 yılı itibariyle çözümsüz kalmasına neden olmuştur.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

A- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH.MKT, 2893/87, Tarih: 20 Receb 1327 (07.08.1909)

BOA, DH.MTV., 3-12, Tarih: 9 Şaban 1330 (24.07.1912)

BOA, DH.MUİ., 17/5, Tarih: 1 Cemazeyilahir 1330 (18.05.1912)

BOA, HR. TO., 46/10, Tarih: 07.03.1885.

BOA, HR.H.., 53/16, Tarih: 10.11.1890.

BOA, HR.HMŞ.İŞO., 107/27, Tarih: 5 Kânunuevvel 1328 (18.12.1912).

BOA, HR.HMŞ.İŞO., 235/5, Tarih:16 Kanunıevvel 1325 (19.12.1909).

BOA, HR.SFR.04.., 265/28, Tarih: 20.10.1909.

BOA, HR.SYS., 1702/2, Tarih: 07..06.1914.

BOA, HR.TH., 75/68, Tarih: 26.09.1887.

BOA, HR.TH., 88/86, Tarih: 28.1.1889.

BOA, HR.TO., 47/143, Tarih: 15.04.1889.

BOA, İ.M.M.S, 93/3916, Tarih: 03 Zilhicce 1304 (13.08.1887).

BOA, M.V., 134/27, Tarih: 08 Zilkade 1327 (21.10.1909).

BOA, Y.E.E, 46/65, Tarih: 27 Ramazan 1304 (21.04.1887).

BOA, Y. E.E, 101/14, Tarih: 4 Şaban 1297 (12.07.1880).

BOA, Y.E.E, 146/28, Tarih:27.09.1297 (2.09.1880).

BOA, Y.PRK.ASK, 32/37, Tarih: 26 Ramazan 1303 (30.04.1886).

BOA, Y.PRK.EŞA, 4/38, Tarih: 23 Şevval 1301 (15.08.1884).

B-İSAM Kütüphanesi Arşivi

İSAM Kütüphanesi Meşihat Arşivi Ulema Sicil Dosyaları, Dosya No:1779-1.

2- Salnameler

İlmiye Salnâmesi, Meşihat-ı Celile-i İslamiyenin Ceride-i Resmiyesine Mülhakdır, Matbaa-i Âmire, 1334/1916, s.88.

3. Matbu Eserler

"*Yunanistan ve Romanya ve Sırbiye ve Bulgaristan ve Karadağ'da Bulunan Cemaat-ı İslâmiyye'nin Husûsât-ı Mezhebiyyeleri Hakkında Canib-i Şeyhülislâmiyeden Kaleme Alınan Talimattır*", Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1302.

Ahmed Tevfik, *Karadağ Coğrafyası,* Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1329.

Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesi, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1298 (h.).

Rumeli-i Şarkî cemaat-i Müslimesi Hakkında Talimattır, Matbaa-i Amire, İstanbul 1297.

4- Kitap ve Makaleler

AGOVIĆ Bajro, *Od Mekteba Do Medrese, Mešihat İslamske Zajednice u Crnoj Gori*, Podgorica 2012.

AGOVIĆ, Bajro, *İslamska Zajednica u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica 2007.

AKGÜNDÜZ, Murat, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık,* Beyan Yayınları, İstanbul 2002.

AKSU, Ali, "Romanya Türklerinde Osmanlı Mirası Olarak Müftülük Kurumu", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri, Bükreş Romanya/ 1-5 Kasım 2006,* İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul 2011, s. 67-89.

BALCI, Tamer "Ottoman Balkan Heritage and The Construction of Turkish National Identity", *Journal of Ottoman Legacy Studies (Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi)*, 1 (1), 2014, s.60-70.

DELİBAŠİĆ, Rade, Наставни Планови И Програми Осиовне И Средњих Школа У Црној Гори 1856—1916. Године (Nastavni planovi i programi osnovnih i srednjih škola u Crnoj Gori 1856-1916)", *Zbornik radova profesora Pedagoške akademije u Nikšiću*, Nikšić, 1975-76

FOLIĆ, Zvezdan, *Istorija Muslimana Crne Gore 1455 – 1918 Knjiga I*, Ivpe, Podgorica 2013

FURAT, Ayşe Zişan, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)", *OTAM*, 33/Bahar 2013, s. 63-93

GÖLEN, Zafer, "1852–53 Karadağ Askerî Harekâtı Ve Sonuçları", *History Studies*, C. 1, S. 1, 2009, s. 212-296.

GREENFELD, Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Harvard University Press, Cambridge 1993.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Şeyhülislâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 91-96.

KAHRAMAN, Abdullah, "Balkanlarda İslam Hukukunun Tarihi (Bosna-Hersek Örneği)", *Balkanlarda İslam: Gönül Fethinden Zihniyet Temsiline*, C.3, Editör: Muhammet Savaş Kafkasyalı, TİKA Yayınları, Ankara 2016, s. 119-155.

KANAQI, Behlul, *M.Tayyib Okiç Ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2017.

KATGI, İsmail, *Maktûl Şeyhülislamlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.

KEDOURİE, Elie, *Nationalism*, Wiley-Blackwell, Oxford 1993.

KOCA, Ferhat, "Fetvahâne", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 12, İstanbul 1995, s. 496-500.

KOHN, Hans, *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*, Transaction Publishers, New Brunswick, N.J. 2005.

MALEŠEVIČ, Siniša - Gordana Uzelac, "A Nation-state without the nation? The trajectories of nation-formation in Montenegro", *Nations and Nationalism*, 13 (4), 2007, s. 695-716.

MAZOWER, Mark, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, "Bulgaristan Müslümanlarının Dini Teşkilatlarını ve Kurumlarını Düzenleyen Nizamname", *Vakıflar Dergisi*, S. 24, Ankara 1994, s. 307-352.

ÖZCAN, Uğur, Abidin Temizer, *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

ÖZCAN, Uğur, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri,* Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara 2012.

ÖZDEM, Ali Gökçen, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2012.

PALAIRET, Michael, *Balkan Ekonomileri, 1800–1914, Kalkınmasız Evrim*, Çeviren: Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.

PAVLOVIĆ, Srdja, "Literature, Social Poetics, and Identity Construction in Montenegro", *International Journal of Politics, Culture and Society*, 17(1), 2003, s.131–165.

PERAZIĆ, Gavro; Radoslav Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918, Zbornik dokumenata sa komentarom*, Podgorica 1992

POPOVIC, Aleksandre, *L'Islam balkanique Les musulmans du sud-est européen dan la période post-ottomane*, Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin, Berlin 1986.

RASTODER, Šerbo, "A Short Review of The History of Montenegro", *Montenegro in Transition Problems of Identity and Statehood*, Ed.Florien Bieber, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2003, s. 107-138.

RASTODER, Šerbo, *Bošnjaci/Muslimani Crne Gore İzmedu Prošlosti i Sadašnjosti,* Almanah, Podgorica 2010.

RASTODER, Šerbo, *Murteza Karađuzović (1865–1941): Muftija Crnogorskih Muslimana,* Almanah, Podgorica 2019.

SANSAR, Mehmet Fatih, *Bağımsızlıktan Balkan Savaşlarına Osmanlı - Romanya İlişkileri*, (Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir 2020.

SERBESTOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Kimdir? - Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

TEMİZER, Abidin, "Karadağ'da Öteki Sorunu: Müslümanlar (1878-1913), *History Studies,* C. 5, S. 4, 2013.

TEMİZER, Abidin, *Karadağ'ın sosyal ve Ekonomik Yapısı (1853-1913 (*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun 2013.

TEMİZER, Abidin, "Nikola I Petrović-Njegoš's Efforts to Nationalize Montenegro and His Obstacles", *Nationalism and Balkans*, ed. Abidin Temizer, Livre de Lyon, Lyon 2020, s. 33-43.

URHAN, Vahit Cemil, *Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması (1851-1878)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2015.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954.

WRIGHT, Herbert F. *The Constitutions of the States at War, 1914-1918*, Government Printing Office, Washington 1919.

YAĞCI, Zübeyde Güneş, "Berlin Antlaşması'ndan Sonra Müslümanların Karadağ'da Kalan Arazileri Meselesi", *Belleten,* C. LXXX, S. 287, s. 177-199.

YURDAKUL, İlhami, "Kudüs Mezhep Müftüleri, Naibleri ve Kadıları", *Osmanlı Döneminde Kudüs'te İlmi Hayat ve Eğitim Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Editörler: Zekeriya Kurşun ve Ahmet Usta, Bağcılar Belediyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, s. 149-168.